

Medrese ve İlahiyat Kavşagında
İSLÂMÎ İLİMLER
(Uluslararası Sempozyum)

المؤتمر الدولي للعلوم الإسلامية بين المدارس الإسلامية التقليدية
والكليات الحديثة المعاصرة

Islamic Sciences at the Crossroad of Madrasah and Theology
(International Symposium)

29 Haziran - 1 Temmuz 2012
29 June – 1 July 2012

2. Cilt

Editör
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2013

Caferî Medrese Gelenekleri: (Irak ve Suriye Örneği)

Şahin AHMETOĐLU¹

Giriş

İslam tarihindeki eğitim merkezleri olan medreseler çoğu zaman mensubu olduğu mezhebin dünya görüşüne göre şekillenmişlerdir. Bu bağlamda medreselerin mezhebi açıdan incelenmesi de konunun anlaşılması bakımından önemlidir. İslam mezheplerinden biri olan Caferiliğin kökenleri İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Caferilik zamanla kendi taraftar kitlesini bulmuş ve birçok bölgeye yayılmıştır. Aynı zamanda Caferiliğin kendine özgü yapılanması onun inançsal temellerinin de araştırılmasını ön görmektedir. İslam'ın ilk döneminden şimdiye kadar varlığını sürdüren bu mezhebin uzun asırlardır ortaya koyduğu zengin bir mirası vardır. Caferiliđi daha da yakından tanımak, geçmişinin ve geçirdiği evrelerin bilinmesi için bu mezhebe mensup medreselerin incelenmesinin büyük yarar sağlayacağı inancındayız.

Caferilik coğrafi olarak, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Azerbaycan ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde yayılmış durumdadır. Tebliđimizin konusu olan Irak ve Suriye'deki Caferi medrese geleneğinin hangi dönemde ortaya çıktığı hususu da tebliğimizde incelenecek, eğitim sistemi ve medreselerde yetişen âlimlerin bu mezhebin gelişimindeki katkıları araştırılarak, okutulan eserler hakkında bilgi verilecektir.

1 Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / IĞDIR [sehmetoglu@hotmail.com].

A. CAFERİ MEDRESE GELENEĞİ: İRAK ÖRNEĞİ

1. Irak'ın Kısa Tarihçesi

Irak'ın bulunduğu Mezopotamya bölgesi dünyanın ilk önemli yerleşim merkezlerinden biridir. M.Ö. 7. yüzyıla kadar Sümer-Akad, Babil ve Asurların elinde kalmış, bu tarihte ise Perslerin eline geçmiştir. Bölgede **İslamiyet'ten** önceki Araplar da Main, Sebai ve Himyeri devletlerini kurmuşlardır.

İslamiyet'in doğuşu ve hızla gelişmesi ile birlikte Müslümanlar uzun süre bölgeye hakim oldular. Bağdat 762'den itibaren yeni baştan imar edilerek Abbasilerin yani, İslam dünyasının başşehri oldu ve dünyanın en önemli kültür merkezlerinden biri haline geldi. Bilhassa 786-809 seneleri arasında halifelik yapan Harun er-Reşid ve oğlu Me'mun zamanında Irak dünyanın en parlak ilim ve kültür merkezi oldu. Bu dönem 1258'de Irak'a giren Moğol hükümdarı Hülagü ile sona ermiştir.

Daha sonraki tarihlerde Irak, sırasıyla Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin hâkimiyeti altında kaldı. 1515'te Kuzey Irak'ın Osmanlı topraklarına katılmasını takiben Kanuni Sultan Süleyman Han 1534'te ül-

kenin tamamını fethetti. Irak, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı yaklaşık beş asırlık süre zarfında en parlak dönemlerini yaşadı.

2. Irak'taki Caferi Merkezler

Irak İslam büyüklerinin yaşadığı coğrafi bir bölgedir. İmam-ı Azam Ebu Hanife, Ahmet bin Hanbel, Abdülkadir Geylani gibi büyük alim ve veliler Bağdat ve Kufe'de yetişmişler, insanlığa ilim ve hikmet yaymışlardır. Bu üç zatın türbesi halen Bağdat'tadır.

Öncelikle medreseler ve medreselerdeki eğitime geçmeden önce Iraktaki Caferilikle ilgili olan önemli merkezlere değinmek yerinde olacaktır.

2.1. Necef-i Eşref bölgesi. Bölge Caferilik tarihi açısından önemli bir merkezdir. Hz. Ali'nin mezarının burada bulunması hakkındaki görüşler bunu daha da belirgin hale getirmiştir. İlk dönem Caferî ulemasından Şeyh Tusi'nin Kerbela'ya, oradan da Necef'e gelmesi bölgenin ilmi merkeze dönüşmesinde ciddi etkisi olmuştur.

2.2. Kufe bölgesi. Hz. Ali'nin hilafet merkezini Kufe'ye taşıması, şehri daha sonra Caferilik için önemli mekâna dönüştürmüştür. Şehirdeki Kufe Camii de ilk önemli eğitim merkezlerinden biridir. Burada Kur'an-ı Kerim, Fıkıh, Hadis konularında eğitim verilmekte ve ilmi münazaralar yapılmaktaydı. Hz. Ali'nin konuşmaları, vaazları ve mektupları daha sonra *Nehcü'l-Belağa* olarak bilinen eserde toplanmıştır.² İbn Sa'd *Tabakatü'l-Kübra*'sında burada eğitim gören bine yakın öğrenciden ve âlimden bahsetmektedir.

2.3. Kerbela bölgesi. Bu bölgenin en önemli özelliği Hz. Hüseyin'in Yezid iktidarı tarafından katledilmesinden sonra Caferiliğin önemli merkezi haline gelmiş olmasıdır.

2.4. Bağdat bölgesi. Caferi medrese geleneklerinin ilk dönemlerini oluşturması açısından önemli merkezlerden biri olarak bilinmektedir. Nitekim Caferî İmam Muhammed Cevat (195-220) eğitim faaliyetlerine burada başlamıştır.

2.5. Kazımeyn bölgesi. Caferi imamlardan Hz. Musa Kazım ve İmam Muhammed Taki'nin mezarlarının bulunması daha sonraki dönemlerde bölgenin Caferi bir merkeze dönüşmesinde önemli etkisi olmuştur.

3. Irakta Caferi İlim Merkezlerinin Oluşumu

3.1. Necef-i Eşref

² *Nehcü'l-Belağa*, Muhammed Abduh'un Şerhi, Kum 1383.

Necef kadim Şîî merkezlerinden biri olarak bilinmektedir. Özellikle Şîî âlimlerinden biri olan Şeyh Tusi'nin, başlangıçta Kerbela'ya ve daha sonra Necef'e gelmesi ile bölge ilmi merkeze dönüşmüştür. Burada kurulmuş olan üniversitenin ilk hocalarından biri de Şeyh Tusi'dir. Onun vefatından sonra oğlu Şeyh Ali Ebu'l-Hasan Tusi ilmi faaliyetini devam ettirmiş, ölümünden sonra (ö.515) oğlu Şeyh Ebu Mansur Muhammed (ö.540) eğitim işini devam ettirmiş ve yönetmiştir. 10.yy.'da Molla Mukaddes Erdebili'nin buraya gelmesi bölgeyi Caferi ilim merkezlerinden en önemlilerinden biri haline getirmiş oldu. Mantık konularında okutulan eserlerden *Haşiyeyi Molla Abdullah'ın* müellifi Şeyh Molla Abdullah Yazdi (ö.981), *el-Medarik* eserinin müellifi Seyyid Muhammed Amilî, *Sahibül Maalim* eserinin müellifi Şeyh Ebu Mansur Hasan (ö.1101) gibi büyük Şîî alimleri bu ilim merkezinde yetişmişlerdir.³

3.2. Kufe

Belirtildiği gibi Hz. Ali'nin Kufe Camii'ndeki vaaz ve konuşmaları daha sonraları bölgenin ilim merkezi haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Kufe, Cafer Sadık zamanında ise ciddi bir ilim merkezi olarak bilinmekteydi. Necaşi'nin verdiği bilgilere göre burada hadis tahsil eden dokuz yüz öğrenci bulunmaktaydı. Seyyid Hüseyin Berraki de *Tarihü'l-Kufe* eserinde yüz kırk sekiz hadis âliminden bahsetmektedir.⁴

3.3. Hille

Hille medresesinin kurucusu Şeyh Ebu Abdillah Fahreddin Muhammed (h.598) İcli Hilli'dir. İbn İdris olarak bilinmektedir. O anne tarafından Şeyhü't-Taife Şeyh Tusi'den bir asır sonra Şîî fıkında önemli çıkış açmıştır.⁵ Hille medresesinin diğer önemli âlimlerinden biri de şey Ebu'l Muzaffer Sadiddün Yusuf b. Ali Hilli (h.665) hadis konularda otoriter bir âlimdir.

Özellikle İbn İdris'ten sonra Hille medresesinin en önemli alimi Muhakkik Hilli olarak bilinen Şeyh Necmuddin Ebu'l-Kasım Cafer (h.676)'dir. Şîî fıkhı konusundaki *eş-Şerai'* eseri alanında kıymetli eserlerdendir. Eser medreselerde uzun yıllar okutulmuş ve aynı zamanda günümüz medreselerinde de okutulmaktadır. Yine Allame Hilli adıyla meşhur olan Şeyh Cemaleddin Ebu Mansur Hasan (h.726), Fahrü'l-Muhakkikin Şeyh Fahreddin Ebu Talib Muhammed (h.771), İbn Ebi'l-Fevaris, İbn Revvam, İbn Tavus Hille'nin önemli ulemalarındandır.⁶

3 Ali Ekber Velayeti, *Medares ve Hovzahayü İlmîyyeyi Şia I*, Tahran 1389, s. 72.

4 Ahmet b. Ali Necaşi, *Ricalü Necâşî*, Kum, ts., I, 139; Velayeti, *a.g.e.*, s. 59'dan naklen.

5 Velayeti, *a.g.e.*, s. 85.

6 Velayeti, *a.g.e.*, s. 87-88.

B. SURIYE

1. Suriye'nin Kısa Tarihçesi

Suriye, toprakları üzerinden çeşitli medeniyet ve kültürlerin geçtiği ve pek çok istilaların, hadiselerin meydana geldiği, eski ve kritik bir mevkiye sahiptir. Ülkeye ilk yerleşenler Hz. Nuh'un oğlu Şam'dan türeyen ve Sami dilini konuşan Samilerdir. Müslümanların Suriye'ye hâkim olmasına kadar bölge Amoritler, Fenikeliler, İbraniler, Hititler, Persler, Makedonyalı İskender, Roma ve Bizans imparatorlukları idaresinde kalmıştır.

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslam dini bütün Ortadoğu'ya yayıldığında, Suriye de İslamlaştı. Hz. Ebu Bekir'in halifeliği devrinde, Suriye'ye gönderilen İslam orduları, Hz. Ömer zamanında 635'te bölgeyi fethetti. Hz. Ömer bölgeye gelip, Suriye'yi teşkilatlandırdı. Daha sonra Muaviye Şam valisi oldu. Böylece Emevi Hanedanı 661'de Suriye'de kurulmuş ve Şam şehri de devletin merkezi olmuştur. Bölge Emevi Halifeliğinden sonra, Abbasilerin hâkimiyetine geçti. Abbasiler zamanında Suriye'de pek çok ilim, kültür, medeniyet ve sosyal tesisler yapılmıştır.

Onuncu yüzyılın sonunda, Mısır'a hâkim Şii Fatımiler, Suriye'yi yönetimlerini altına almışlardır. On birinci yüzyılda Selçuklular, bölgeyi hâkimiyetlerine aldılarsa da, 1096'da Haçlı Seferleri başlamıştır. Haçlıları, Eyyubi Hanedanının kurucusu Selahaddin-i Eyyubi (1169-1193) Suriye'den uzaklaştırmıştır. Suriye, Selçuklu Atabeyliği, Eyyubiler ve Memluklerden sonra 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Birinci Cihan Savaşı (1914-1918) sonrasına kadar Osmanlı idaresinde kalan Suriye'ye Osmanlılar, pek çok ilmi, sosyal, kültürel, tarım ve ulaşım tesisleri kazandırdılar.

2. Suriye'de Caferî İlim Merkezlerinin Oluşumu

Suriye'nin başkenti Şam'da Hz. Zeynep, Hz. Sakine ve Kerbela'da katledilen Hz. Hüseyin'in yakınlarının türbelerinin bulunması ilk dönem Caferî temerküzleşmesi için ciddi etkiler bırakmıştır. Seyyide Rukiye Türbesi, Şam'ın merkezindeki Emevi Camisi yakınlarında bulunmaktadır. Seyyide Rukiye, Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın oğlu Hz. Hüseyin'in en küçük kızıdır. Hz. Rukiye, Kerbela olayının ardından yaptığı işkence dolu Şam yolculuğundan sonra geçmişte Yezid'in hapishanesi olan yerde gömülmüştür. Ancak yıllar sonra mezarını sel bastığı için Hz. Rukiye'nin mezarı yeniden açılarak bugünkü türbenin bulunduğu yere taşınmıştır.⁷

7 Suriye'de Caferilik için bk., Abdullah Nasrullah Tahiri, "Nagoftehayi ez Tariho Şâa ve Şam", *Keyhan Dergisi*, S.35, İran, yıl,

Suriye'nin önemli kültür merkezlerinden biri olan Halep'teki ilk dönem Caferî merkezlerinin tarihi Hemdaniler dönemine kadar uzanmaktadır. Halep medreselerinin önemli alimlerinden biri de Şeyh Ebu'l-Hüseyn Sabit b. Eslem b. Abdilvahhab Halebî'dir. Caferî ulemalarından Şeyh Müfid'in öğrencilerinden bazıları bu şehirde yaşamış ve eğitim görmüşlerdir. Sâlar olarak meşhur olan Ebu's-Salah Taki Necmuddin Halebi, Hamza b. Abdilaziz Deylemi Bağdat'ta eğitim aldıktan sonra Halep'e yerleşmiştir. Onun *et-Takîb*, *el-Merasim*, *et-Tezkire fi Hakikati'l-Cevher ve Ard* gibi önemli eserleri bulunmaktadır. Yine Izzuddin Ebu'l-Mekârim Hamza b. Ali b. Zuhre Huseyni Halebi (ö.585) Halep'in önemli alimlerindedir.

3. Genel Hatlarıyla Caferi Medreseler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla medreselerde h. 2. yüzyıldan başlayarak fıkıh, hadis, tefsir, edebi ilimler okutulmuştur. Daha sonraki yıllarda Yunan felsefesi ile İran ve Hint kıtasındaki eserlerin tercüme edilmesiyle Felsefi düşünceler, Mantık, Kelam, Tasavvuf, Tıp ve Matematik gibi dersler medrese müfredatına dahil edilmiş ve medreselerdeki eğitimde önemli yer işgal etmiştir.⁸

Medreselerdeki eğitim ile ilgili farklı şekilde öneriler sunulmaktadır. Eğitimin nasıl olması gerektiği hakkında Şehidi Sani şu şekilde açıklamaktadır: "Kendin için ilim talep et, buna Kur'an-ı Kerim'i hufzetme ile başla, ondan sonra nahiv ve sarf ilimlerini öğren, arkasınca mantık, kelam, usul-i fıkıh ilimlerini de öğren. Bu ilimlerdeki bilgini zenginleştirmek için hadis kıraati, tefsir ve kuran ayetlerinden bahsedene Kur'an-ı öğren. Ondan sonra da tabiat bilimlerini, matematik, hikmet ilmini öğren ki onlar da ahlak üzerine teşmildirler. Bunlardan sonra hakiki ilimler ortaya koyabilirsin, bu yol ile üstünlük derecesine ve arzu ettiği maksatlarına ulaşabilirsin. Bu ilimlere ulaşmak ne kadar önemli ise onlarla amel etmek de bir o kadar önemlidir."⁹

4. Caferi Medreselerde Eğitim

4.1. Ahlak İlmi

Caferî ulema insan terbiyesi ve eğitimi için kıymetli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Şehidi Sani'nin *Kitabu Minyetü'l-Mürîd fi Edebi'l- Müfid ve'l-Müstefî* adlı eseri ahlak ve insan terbiye eğitiminde önemli bir yer tutmakta, aynı zamanda Caferî medreselerinde okutulan eserler arasında yer almaktadır.

1365 ş, s. 14-16.

8 Velayeti, *a.g.e.*, s. 134.

9 Şehid Sani, Şeyh Zeynüddin Ali Amilî, *Minyetü'l-Mürîd fi Edeb'il-Müfid ve'l-Müstefî*, Kum 1385, s. 386.

Medreselerde ahlak alanında okutulan eserlerden bazıları şunlardır: H. 4. yüzyıl yazarlarından Ebi Bekr b. el-Hüseyin b. Abdillâh Acerî'nin *Ahlakü Ulema*, Radiyaddün Ebu'l-Kasım Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Tavus'un (ö.666), *Keşfü'l-Muheccce li Semereti'l-Muheccce*, Hâce Nasiruddin Tûsî'nin *Adabü'l-Mutaallimin*, Bedreddin b. Cemaai Konani'nin (ö.733). *Tezkiretü'l-Same'* ve *el-Mütekellem fi Edebi'l-İlim ve Mutaallim*, Şeyh Abdullâh Mamagani'nin *Miratü'l-Reşat* ve Şeyh Ahmet b. Abdullâh Kuzekonani'nin *İygazü'l-Ulema ve Tenbihü'l-Umera*.

Burada kısaca olarak *Minyetü'l-Mürid* eserinin içeriği hakkında bilgi vermek medreselerdeki terbiye konularının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Ahlak ilmi üzerine yazılmış olan bu eser öğrenim gören öğrencilerin edep konularındaki ihtiyaçlarını kaleme almıştır. İlim öğrenmenin kıymeti, âlimin ve öğrencinin vazifeleri, müftünün adabı, fetvaların verilme durumlarının dikkate alınması, tartışma ve münazara adabı, karar alma töreni, şer'i ilimlerin mertebeleri gibi konular eserde yer almaktadır.¹⁰

4.2. Edebi İlimler

Medreselerdeki edebi ilimler Nahiv, Sarf, Maani, Beyan, Bedî', Aruz, Kafiye, Hat, Kompozisyon ve Belagat Risalelerinden oluşmaktadır.

4.3. Hadis ve Dirayet İlimleri

Caferilikteki hadis ilimleri ile ilgili çalışmalar ilk dönemlere kadar uzanmaktadır. Bunlardan Süleym b. Kays'ın hadisçiliği en meşhur olanlardandır. Şeyh Hurr Amili *Vesailü's-Şia* ve *Hidayetü'l-Ümmet* eserinde hadisler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Genel olarak İmam Hasan Asker dönemine kadar 400 kitap tasnif edilmiştir. Bunlar Şeyh Müfid, Muhakkik Hilli, Şehid Evvel ve Şehid Sani'nin eserlerinde konu edinilmiştir.

Yine Şeyh Ebu Cafer Ahmet b. Muhammed Halit Berkî (ö. 274) *Kitabü'l-Mecalisin*'i hadis ilmine hasretmiştir. *Kütüb'ü Erbaa* olarak bilinen Şeyh Ebu Cafer Muhammed b. Kuleyni (ö. 329) *Kafi*, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh Kummi (ö. 381)'nin *Men La Yadhuruh*

u'l-Fakih, Şeyhü'Taife, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan et-Tusî'nin (ö. 460) *et-Tehzib* ve *el-İstibsar* gibi eserler hadis ilimlerinin gelişiminde ciddi katkı sağlamışlardır.

Dirayet veya Marifetü'l-Hadis'ten ise hadis ıstılahları konusunda yapılan çalışmaları kastetmekteyiz. Hadis konularında ilk çalışmaları İbn Tavus (ö. 673) ve Al-

¹⁰ Velayeti, *a.g.e.*, s. 138-139; Şehid Sani, *a.g.e.*, s. 386-388.

lame Hilli (ö. 726) yapsalar da hadis ilmi hakkında en önemli çalışmayı *Bidaye* eseri ile Şehit Sani yapmıştır. Daha sonra İzzuddin Hüseyin b. Abdussamet Harisi *Vüslü'l- Ahyar ila Usulî'l-Ahbar* eserini yazmıştır. Mir Damad'ın yazmış olduğu *er-Revaşihü's-Simaviyye* eseri ıstılah konusundaki çalışmaların en önemlilerindedir.

4.4. Rical İlmi

Medreselerde okutulan konulardan biri de Rical ilmidir. Burada özellikle sistematize edilmiş olarak ele alınan Rical eserlerinden bahsetmek istiyorum. Bu eserler medreselerde uzun asırlardır okutulmaktadır. Muhammed b. Amr b. Abdilaziz Keşşî'nin *Rical*, Şeyh Ebi'l-Abbas Ahmet b. Ali b. Ahmet b. Abbas Necaşi'nin *el-Fihrist*, Şeyh Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin *Rical*, Muhammed b. Ali b. Şahraşub Mazendarani'nin (h. 588) *Maalimü'l-Ulema*, Takiyuddin Hasan b. Ali b. Davud Hilli'nin (h. 707) *Rical*, Hasan b. Yusuf b. Mutahhar Hilli'nin (h. 726) *Hulasetü'l-Akval fi İlmi'r-Rical*, Şeyh Muhammed b. Ali Erdebili'nin *Camiu'r-Ruvat*, Seyyid Mustafa Tefrişi'nin *Nakdü'r-Rical*, Şeyh Ebi Ali Muhammed b. İsmail Hairi'nin (h.1216) *Muntehiye'l-Makal fi Ahvali Rical*, Şeyh Ali b. Abdullah Tebrizi'nin (h.1327) *Behcetü'l-Ummal fi Şerhi Zübdeti'l-Makal*, Şeyh Abdullah Mamakani'nin (h.1351) *Tenkıhu'l-Makal fi Marifeti'l-İlmi'r-Rical* ve Allame Şeyh Muhammed Taki Tüsteri'nin *Kamusu'r-Rical* gibi eserler medreselerde okutulan rical eserlerindedir.

4.5. Fıkıh ve Usul-i Fıkıh İlmi

Caferî fıkının ortaya çıkması İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Ebû Cafer Muhammed b. Ya'kub Kuleynî (ö.329), Ebû Cafer et- Tûsî (ö.460) gibi alimler Şiîlerin önemli fakihlerindedir.

4.6. Tefsir İlmi

Tefsir konuları Caferi medreselerde en çok üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Nitekim Kuran'ın anlaşılması için gerekli olan bu metot ilk dönemlerden başlayarak devam ede gelmiştir. Şiîlerin 4. İmamı Zeynelabidin, İmam Muhammed Bakır, Muhammed b. Mesud Kufi Semerkandi Ayyaşi olarak meşhurdur, Ali b. İbrahim Kummî ilk dönem Şiî müfessirlerinden sayılmaktadırlar. Bu çalışmalar h. 4. ve 5. asırlarda sistemli hale getirilmiştir. Müfessirlerden Seyyid Rıza Kuran'ı edebi ilimler yönünden tefsir etmiştir. Şeyh Tusî *Tefsirü't-Tıbyan* eserini kelami yönden, Sadrü'l-Müteellifin Şirazi felsefi yönden, Abdurrazzak Lahıcı tasavvufi yönden Kuran-ı Kerim'i tefsir etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde medreselerde okutulan tefsir eserlerinden Tabersi'nin *Mecmau'l-Beyan*, Ebu'l-Fettah Razi ve Molla Fethullah Kaşani'nin *Tefsirleri*'ni göstermek mümkündür.

4.7. Mantık İlmî

Medreselerde, mantık alanında okutulan eserler arasında Ebu Ali Sina'nın Kitab'ı Şifa, Hacı Nasreddin Tûsî'nin *Esas el-İktibas* ve *Besairü'n-Nasriyye*, Allame Hilli'nin *Cevherü'n-Nazd*, Necmuddin Ali b. Ömer Katibi'nin (h.676) *er-Risale-tü'l-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantikiyye* gibi eserler yer almaktadır.

4.8. Felsefe İlmî

Felsefe alanı klasik dönemin önemli dersleri arasında kendi yerini almış, akılla ilgili olduğu için ciddi tartışmalara zemin oluşturmuştur. Bu yönüyle medreselerde okutulan dersler arasında özel bir yeri bulunmaktadır. Yakub b. İhsak Kindî'nin felsefe hakkında yirmi ikiden fazla eseri bulunmaktadır. Bu çerçevede daha sonra Meşşai ve İsraki felsefi akımları ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Özellikle İbn Sina'nın *Kitabu İşarat* ve *Tenbihat* eserleri en çok okutulan kitaplar arasında yer almaktaydı. Kutbeddin Şirazi, Molla Sadra ise medresede yetişmiş meşhur Caferî âlimlerdendir.¹¹

4.9. Kelam İlmî

Caferilikteki kelam konusu medreselerde okutulmadan önce İslam toplumunun ilk dönemlerdeki en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Caferîliğin ilk kelam kitaplarından biri Ebu İshak İbrahim b. Nevbaht veya Ebu İshak İsmail b. İshak b. Ebi Sehl b. Nevbaht'ın yazdığı *Kitabu Yakut* adlı eserdir. Büveyhiler döneminde özellikle ilmi münazaralarda kelam revaçta olan bir konuydu. Bu dönemde yapılan münazaralar Şeyh Müfid, Şeyh Tûsî gibi Şii âlimlerin huzurunda gerçekleştiriliyordu. Tûsî'nin yazmış olduğu *Tecridü'l-İtikad* eseri medreselerde okutulan kelam kitapları arasında yer almaktaydı. Bu eserin en büyük özelliği üzerine 400'den fazla şerh yazılmış olmasıdır. Allame Hilli'nin (ö.726) *Keşfü'l-Murad* ve Molla Ali Kuşçu'nun Şerhu *Tecrid* adlı eserleri *Tecridü'l-İtikad*'ın en önemli şerhleridir.

4.10. Tasavvuf İlmî

Tasavvuf eğitimi, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Genel olarak bakıldığında ilk dönem medreselerinde İbn Arabî'nin *Füsusü'l-Hikem* eserinin okutulduğunu görmekteyiz. *Füsusü'l-Hikem* üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır. Eserin Caferî ülema tarafından yapılan en meşhur şerhi Seyyid Haydar Amilî (ö.787'den sonra) yazdığı *Nassu'n-Nusus Şer-*

¹¹ Velayeti, a.g.e., s. 161'den.

*hi'*dir. Bu Şerh'ten arifler çok istifade etmişlerdir.¹²

4.11. Matematik ve Astronomi İlimleri

Medreselerde matematik, hesap, hendese, astronomi gibi bilimler de okutula gelmiştir. Hacı Nasreddin Tûsî'nin eserleri ile birlikte, Ğiyaseddin Cemşid Kaşani'nin *Mefatihü'l-Hesap*, Şeyh Bahai'nin *Hulasetü'l-Hesap* eserleri bu kabildendir. Tûsî aynı zamanda meşhur Şîi matematik âlimlerindendir. O matematik bilimleri ile ilgili olarak birçok eseri Yunancadan çevirerek medreselerde okutulmasını temin etmiştir.¹³

4.12. Tıp İlimi

Medreselerde daha sonraki dönemlerde Tıbbı Sadık, Tıbbı Rıza, Muhammed b. Zekeriyya Razi'nin ve diğer hekimlerin eserlerinden yararlanılmıştır. Rabi' b. Ahmet el-Ehavini et-Ticari'nin (ö.h.313) *Hidayetü'l-Mütaallimin fi't-Tıbb* ve aynı zamanda hekim olan İbn Sina'nın eserleri medreselerde okutulmuştur.¹⁴

5. Caferi Medreselerde Eğitim / Öğretim Metotları

5.1. Mektuplaşma Yolu İle Eğitim (Uzaktan Eğitim)

Bu metot az kullanılmış olsa da ilk dönemler için dikkati çeken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu metot, kendi sorularına cevap arayan, ya da bir sorunu çözmek için Şîi medreselerindeki âlimlere gönderilen mektuplardan oluşmaktadır. Mektuplar bölgeye giden bir yolcuya veya kervanlara verilir, gelecek olan yanıtı göre de hareket edilirdi. Sonraki dönemler bu mektuplar o kadar çoğalmıştır ki bunun üzerine mektuplardaki sorulan sorulara verilen cevaplar kitap haline getirilmiştir. Örneğin *el-Mesailü'l-İlyasiyye*, *el-Mesailü'l-Hairiyye*, *el-Mesailü'l-Halebiyye*, *el-Mesailü'l-Dımaşkiyye* gibi eserler bu nevi eserlerdendir. Bu eğitim, bir anlamda *uzaktan eğitim* olarak da nitelendirilebilir.

5.2. Fiili Eğitim

Fiili eğitim öğrencinin hocanın huzurunda aldığı eğitimidir. Bu ders ortamında hoca kürsüde oturuyor, öğrenciler de ellerinde kalem ve kâğıt hocanın söylediklerini kaydediyorlardı. Medreselerdeki kalabalık ders ortamlarında hocanın sesinin her tarafa ulaşması için "müeyyit" denilen şahıslar bulunmaktaydı. Bunlar özellikle

¹² Velayeti, *a.g.e.*, s. 168.

¹³ Velayeti, *a.g.e.*, s. 170-171.

¹⁴ Velayeti, *a.g.e.*, s. 174.

konuyu daha çabuk kavrayan ve hafızası kuvvetli olanlardan seçilmekte ve hocanın sesinin ulaşamayacağı yerlere müeyyitler tarafından tekrar edilerek ulaştırılmaktaydı.

Fiili eğitim çoğu zaman üç aşamadan oluşmaktadır. Genel olarak tüm medreselerde Mukaddemat Dönemi, Sath Dönemi ve Harec Dönemi'nden oluşan eğitim sistemini görmekteyiz.

5.2.1. Mukaddemat Dönemi (Ders-e Mukaddemat)

Bu dönemde Arap edebiyatı, Nahiv, Sarf, Maani, Beyan, Mantık gibi konular işlenmektedir. Bu konularda kullanılan kitaplar ise şu şekildedir: Cami'nin *Mukaddemat*, *Sarf-e Sade*, Suyutî, Muğnî, Haşiyeyi Molla Abdullah, *Mantıke Mozaffer*, *Maalimü'l-Usul*, *Muhtasaru'l-Maani*, *Usuli Fıkhu Muzaffer*. Bu dönemde eğitim 5 yıl sürmektedir.

5.2.2. Sath Dönemi (Ders-e Sath)

Bu dönemde Fıkıh, Usuli Fıkıh konuları çalışılmaktadır. Kullanılan eserler ise şu şekildedir: Şerhu *el-Luma' Şehid Sani*, Şeyh Murtaza Ensari'nin *Mekasib* ve *Resail*, Ahund Horasani'nin *Kifayeti'l-Usul*. Bu dönem dört yıldır. Bu dönemde öğrenciler aynı zamanda felsefe, hikmet, mantık, kelam, rical, hadis ve tefsir konularını da işlemektedirler.

5.2.3. Harec Dönemi (Ders-e Harec)

Ders-e Harec olarak bilinen bu dönemde belirlenmiş her hangi bir kitap okutulmamaktadır. Müçtehit âlimlerin gözetimi altında yapılan dersler muhtelif konuları içermektedir. Öğrenciler hocalarının derslerini dinler ve akabinde kendi görüşlerini de delillerle ortaya koyarlar. Bu dönem için her hangi bir süre konulmamaktadır. Bu dönemi bitirenler içtihat yapabilmektedirler.

5.3. Medreselerde Hoca-Öğrenci Münasebetleri

Caferi medreselerindeki eğitim-öğretim konuları içinde hoca öğrenci münasebetleri önemli yer işgal etmektedir. Şöyle ki hocanın öğrencisine olan sorumlulukları gibi öğrencinin de hocasına karşı sorumlulukları eğitimin bir parçasını oluşturmaktadır. Öğrenciler hocalarını dikkatlice dinlemek ve ödevlerini tam olarak yapmakla mükelleftiler.

6. İcazet/ İcazetname/ Diploma

Medresedeki eğitim bittikten sonra öğrencilere diploma dediğimiz *icazet* ya da

icazetname (daneşname) veriliyordu. Takdim edilen bu icazetnameler genel olarak veriliyor olsa da çoğu zaman belirli alanlara göre verilmektedir. *Kuran Kıraati İcazetnamesi*, *Hadis Rivayet Etme İcazetnamesi*, *İçtihat İcazetnamesi*, *Cemaat Namazı İmamlığı İcazetnamesi*, *Dua İcazetnamesi*, *Kitap Rivayet Etme İcazetnamesi* gibi çeşitleri mevcuttur.

Sonuç

Tebliğimizde Caferi medreseler konusunda iki İslam ülkesindeki medreseler ve onların gelişim süreci hakkında genel bilgiler vermeğe çalıştık. Caferîliğin itikadi ve siyasi tarihinde önemli olan medreselerin tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreler ve yetiştirdiği âlimler bakımından zengin bir mirasa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Necef'te Hz. Ali'nin, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in türbesinin bulunması Caferî kümeleşmeyi zorunlu hale getirdiği görülmektedir. Çalışmada medreselerin mevcudiyeti ile birlikte gelişen ve ihtiyaç duyulan konulardaki eserlerin özelliklerine dikkat çekmeye çalıştık. Kuran, Hadis, Fıkıh, Tefsir, Kelam, Mantık, Felsefe, Tıp gibi alanlarda çok sayıda çalışmanın mevcut olduğu tespit edildi. İlk ve daha sonraki dönemlerde yapılan tercümelemler sonucunda özellikle felsefe gibi konuların medrese eğitimindeki etkileri gözlenmiştir. Nitekim medreselerde okutulan mantık, matematik, astronomi, tıp gibi konular bunu doğrular niteliktedir.

Caferi ulemanın medreselerdeki eğitimi ve siyasetten bağımsız olarak ilim tahsil etmeleri ve öğrenci yetiştirmeleri onların bağımsızlıklarını bir anlamda kanıtlamıştır. Siyasetten uzakta ve bağımsız çalışmalar üretmeleri İslam'ın anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Sonuç olarak şunu belirtmek isteriz ki Caferi Medreseler kendi bölgelerinde olduğu gibi bu bölgelerin dışında da ortaya çıkan ihtilafli hususların çözümünde etkili olmuşlardır. Hem Kur'an-ı Kerim'in hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anlaşılmasında bu çalışmalar ciddi şekilde katkıda bulunmuşlardır.